Saul Fia / Son Of Saul, de doden spreken

Saul Fia / Son Of Saul / Le fils de Saul, *paroles de morts*

Erik Machielsen

Traducteur : Gorik de Henau

Édition électronique

URL : <https://journals.openedition.org/temoigner/5044>

DOI : 10.4000/temoigner.5044

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 1 octobre 2016

Pagination : 5-8

ISBN : 987 2-9600926-4-6

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Erik Machielsen, «*Saul Fia / Son Of Saul, de doden spreken*», *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 123 | 2016, Online op 02 novembre 2021, geraadpleegd op 04 novembre 2021. URL: <http://journals.openedition.org/temoigner/5044> ; DOI: <https://doi.org/10.4000/temoigner.5044>

SAUL FIA / SON OF SAUL DE DODEN SPREKEN

FILM Kun je de huiver van Auschwitz vertalen in een fictiefilm? Het antwoord luidt positief. Het pijnlijke maar krachtige bewijs daarvan wordt geleverd door *Son of Saul*.

© Alle rechten voorbehouden

Auschwitz-Birkenau, oktober 1944. Een ondoordringbaar gezicht met op elkaar geklemde kaken, opgesloten in het benauwde beeldkader... Het behoort toe aan Saul Ausländer, een lid van het *Sonderkommando*, de eenheid van Joodse gevangenen die de nazi's moeten bijstaan bij hun laaghartige bezigheden. Dag en nacht staan ze in voor het goed functioneren van de moordmachine in het hart van de Holocaust: ze leiden de naakte mensenmassa naar de gaskamers, bergen en verbranden de lijken, en verspreiden de assen. Daarna zullen ook zij sterven.

Op die bewuste dag meent Saul tussen de opgehoopte lichamen zijn zoon te herkennen. Met gevaar voor eigen leven kent hij voortaan maar één zorg meer, namelijk de jongeman een waardig graf bezorgen en hem begraven overeenkomstig de gebruiken van zijn religie. De geremde en getraumatiseerde Saul wordt ongevoelig voor zijn omgeving, verliest maat voor de dingen, verschanst zich in zijn wereld. Hij bouwt voor zichzelf een gevangenis waarvan hij de sleutel weggooit – een gevangenis waarin hij ook ons opsluit.

We worden dan wel overdonderd door het ritme en de geluidsband, toch stellen we ons vragen bij sommige situaties, bij de houding van die haast suïcidale man die er niet voor terugdeinst om ook zijn lotgenoten in gevaar te brengen. We vragen ons zelfs af of het stoffelijk overschot dat hij rondzeult wel van zijn zoon is. Misschien is hij krankzinnig geworden door het verdriet om het verlies van zijn kind en de wanhoop die

daar het gevolg van is. Dat is een mogelijke verklaring, een vorm van twijfel die de regisseur in de slotsequentie opwerpt.

Duidelijk is wel dat we hier mijlenver verwijderd zijn van de onderhoudende, avontuurlijke spektakelcinema van Steven Spielberg, hoe lovenswaardig diens intenties ook mogen geweest zijn. Saul is gelaten en afgemat; hij is een slachtoffer dat gebukt gaat onder het lijden. Vanaf het begin is hij niet langer een mens, maar een zombie, een robot die ronddwaalt door een permanente chaos. Hij is nergens meer bang voor, en wel hierom: hij heeft een punt bereikt van waaruit geen terugkeer mogelijk is. Het enige wat nog telt, is de belofte die hij aan zichzelf heeft gedaan. Hij wordt ongevoelig voor anderen, sluit zich op in zijn cocon, is zich niet bewust van de gevolgen van zijn houding en koestert onterechte verdenkingen. Hij klampt zich wanhopig vast aan illusies en zet zelfs oogkleppen op als hij een man ontmoet die zich voor rabbijn uitgeeft om zijn hachje te redden.

BEKROONDE WAARHEID

Son of Saul werd bekroond met meer dan veertig onderscheidingen, onder meer de grote prijs op het 68ste festival van Cannes en de Golden Globe voor de beste buitenlandse film in 2016. België bleef niet achter, want in januari van dit jaar kende de Unie van de Belgische Filmpers (UBFP) de film haar Grote Prijs toe, een maand vóór de opperste bekroning, namelijk de Oscar voor de beste buitenlandse film. Het is trouwens ...

... de zesde film over de Holocaust die deze prijs wint. De vorige vijf waren: *Obchod na korze* van Ján Kadár en Elmar Klos (1965), *Il giardino dei Finzi Contini* van Vittorio De Sica (1971), *La vita è bella* van Roberto Benigni (1998), *Die Fälscher* van Stefan Ruzowitzky (2007) en *Ida* van Paweł Pawlikowski (2014). We vermelden nog iemand die niet mag worden overgeslagen, namelijk de geluidsingenieur Tamás Zányi. Op het festival van Cannes won hij de 'Prix Vulcain de l'artiste technicien' vanwege de 'uitzonderlijke bijdrage van de geluidsband aan de filmvertelling'. We kunnen het zelf niet beter uitdrukken.

HONGAARSE ODYSSEE

In 2016 is László Nemes 39 jaar oud. Op het ogenblik van de feiten was hij dus nog niet geboren, maar hij verloor wel een deel van zijn familie in Auschwitz. *Son of Saul* is zijn eerste lange speelfilm. In 2007 won hij prijzen in Lissabon, Angers en Bilbao met *Türelem* (*With a Little Patience*), een korte film van 14 minuten. De prijs die hij in Boedapest wint, gaat vergezeld van het commentaar 'voor de ongewone behandeling van een gevoelig onderwerp'. Een formule die perfect van toepassing is op *Son of Saul*, acht jaar later: het verhaal speelt zich af in een kamp, maar bovenal is er de camera die scherpstelt op het gezicht van een jonge vrouw – rond haar blijft alles wazig. De film heeft geen dialogen, alleen geluid en geluidseffecten. In navolging van zijn meesters Antonioni, Kubrick, Tarkovski, Bergman en Malick geeft Nemes meteen al blijk van een stijl waarmee hij zich van zijn collega's onderscheidt.

SAULS ZIEL

Een van de sterke punten van de film is dat we de acteurs niet kennen – wat in commercieel opzicht een handicap had kunnen zijn. We zien het personage, niet de acteur die het vertolkt, en dat blijkt een voordeel. Die acteur is Géza Röhrig.

In de steek worden gelaten, eenzaamheid, isolement: hij kan ervan meespreken. Zijn moeder geeft hem op, hij wordt grootgebracht in een weeshuis, op vierjarige leeftijd verliest hij zijn vader en op zijn twaalfde wordt hij geadopteerd door een joods gezin waarvan sommige leden in Auschwitz werden vermoord. Na een bezoek aan het kamp begint hij de joodse voorschriften na te leven. Dat bezoek moest één dag duren. Hij is zodanig onder de indruk van wat hij ziet dat hij een maand ter plaatse blijft om te mediteren en na te denken.

Hij studeert af aan de hogeschool voor toneel en film in Boedapest, waar hij les krijgt van onder anderen István Szabó, de regisseur van *Mephisto*. Dankzij die film werd Klaus Maria Brandauer bekend, maar het was vooral de eerste Hongaarse productie die werd bekroond met de Oscar voor de beste buitenlandse film, in 1982. De tweede is... *Son of Saul*. Maar Röhrig laat zich in de eerste plaats toch opmerken als schrijver en vooral dichter. In 1995 verschijnt zijn eerste publicatie, namelijk door de Holocaust geïnspireerde gedichten. Zijn ervaring als acteur beperkt zich vooralsnog tot een handvol televisieoptredens eind jaren tachtig. In de jaren 2000 heeft László Nemes een ontmoeting met Röhrig in diens woonplaats New York. Ze ontdekken dat ze gemeenschappelijke interesses hebben en worden vrienden. *Son of Saul* is Röhrigs eerste lange speelfilm. Aangezien de toeschouwer er al niet zonder kleerscheuren uitkomt, kun je je wel voorstellen hoe gevaarlijk die ervaring voor hem moet zijn geweest – maar hij wordt er wel op diverse festivals voor bekroond.

ONTSTAANSGESCHIEDENIS

In 2011 schrijft László Nemes in Parijs – hij spreekt vloeiend Frans – het scenario van zijn film, samen met Clara Royer. De Franse auteur-scenarist van Hongaarse afkomst werd bekend met *Csillag*, haar eerste roman, waarin de heldin een identiteitscrisis doormaakt en op zoek gaat naar haar afkomst. *Son of Saul* staat in de traditie van Lanzmanns *Shoah* en gaat terug op waargebeurde feiten, opgetekend in het boek *Des voix sous la cendre* (eerste uitgave: *The Scrolls of Auschwitz*, 1985). In dat collectieve werk werden drie van de vijf geschriften verzameld die leden van het *Sonderkommando* in Birkenau onder de grond verstopten; ze werden tussen 1945 en 1980 teruggevonden.

Dat de film zich op één enkel personage concentreert, verwijst naar een andere oorlogsfilm. In het Russische *Idi i smotri/Kom en zie* (1985) gebruikt Elem Klimov ook *long takes* en – in de plaats van dialogen – geluidseffecten, kreten en tranen, om zo uitdrukking te geven aan de angst, de beklemming, de dood die elk ogenblik kan toeslaan.

Tot slot is *Son of Saul* ook het resultaat van vier jaar diepgravend onderzoek. Zoveel tijd hadden Nemes en Royer nodig om documentatiemateriaal te verzamelen en een aantal mensen te ontmoeten, onder anderen de Israëlische geschiedkundige Gideon Greif, die over getuigenissen van overlevende *Sonderkommando*-leden beschikte.

DILEMMA 1

Een aparte aanpak wordt vaak verworpen en dat aparte karakter schuilt ditmaal in de vorm. Daarom is een gebruiksaanwijzing geen luxe voor je aan *Son of Saul* begint. Je krijgt te maken met een filmtaal die bepalend is voor het effect, ook en vooral als je er niet mee vertrouwd bent. Het filmritme wordt bepaald door het personage, de camera filmt alleen wat hij ziet en wat zijn aandacht krijgt. Door zijn verdriet heeft Saul een grens overschreden, hij heeft zich zozeer afgeschermd dat hij de gruwel zelfs lijkt te ontkennen. Vandaar dat die gruwel in de aanpak van de cineast buiten beeld blijft.

DILEMMA 2

Son of Saul behoort ook tot de soort films die verbluffen of waar je een hekel aan hebt. Of waar je minstens wantrouwig tegenover staat. Frankrijk, Israël, Duitsland of Oostenrijk: nergens wilden ze met geld over de brug komen, wegens te ontoegankelijk. Want Nemes blaast de codes op. Hoewel de film fraai gefotografeerd is, komen esthetiek en schoonheid doelbewust niet in het plaatje voor. Het beeld wordt aangevuld door een zo mogelijk nog explicietere geluidsband. En hoewel het verhaal over ontsnapping handelt, is er geen ontsnappen aan. Dat stemt overeen met het gevoel van de regisseur dat je uit Auschwitz onmogelijk kunt terugkeren, er is geen uitweg. De doden, aan wie Nemes hier het woord geeft, weten dat maar al te goed. Dat de

regisseur er toch in slaagde het budget van 1,6 miljoen dollar bij elkaar te brengen dankt hij in de eerste plaats aan het Hongaars Filmfonds.

Afgaand op de talrijke onderscheidingen is het waagstuk van Nemes geslaagd. Maar de meeste daarvan werden uitgereikt door specialistische jury's; die kunnen de zwijgende meerderheid wel motiveren om te gaan kijken, maar maken er zelf geen deel van uit. Er zullen dus altijd mensen zijn die beweren dat al die prijzen werden toegekend om andere dan filmische redenen, uit medelijden of op humanitaire of zelfs politieke gronden. Het antwoord daarop luidt dat je een dermate doordachte film niet onvoorbereid kunt benaderen. Daar het tijd heeft gekost om hem te maken is het normaal dat het tijd kost om hem te begrijpen, hem te zien om de juiste redenen, namelijk die waarom hij tot stand kwam. Best mogelijk dus dat je hem bij een eerste visie vreselijk of zelfs mislukt vindt, en bij nader inzicht buitengewoon, na de aanvankelijke ontredde-ring als reactie op de vorm.

DILEMMA 3

Kortom, dat sommigen het niet op die vorm hebben begrepen is hun goed recht. Maar niemand kan onverschillig blijven voor de kern van de zaak, namelijk de hel van Auschwitz-Birkenau. In dat verband is de film exemplarisch, dankzij een doorgedreven aanpak van de geluidsband: in plaats van muziek hoor je een rumoer ...

© Alle rechten voorbehouden

••• van kreten, knarsende deuren, knallende gewerschoten. Dit alles draagt bij tot de beklemmende sfeer, waardoor je in de war wordt gebracht, het benauwd krijgt en je ongemakkelijk gaat voelen. Was het echt nodig een viscerale film te construeren en de toeschouwers bewust te maken door hen te verplichten aldoor naar een dwingende grootopname te kijken? Ja, want op die manier is er niet langer sprake van eenvoudigweg kijken, maar van onderdompeling. Een onderdompeling die zodanig traumatiserend werkt dat we de film afraden voor overmatig emotionele, ontvankelijke of gevoelige personen.

Maar overdrijven is nooit goed. Je mag er geen systeem van maken om de camera vast te klinken aan het gezicht van de protagonist en schroeiend intense cinema te bedrijven in de stijl van de gebroeders Dardenne. Nemes zou zo heel snel terechtkomen in het vakje 'heb je er één gezien, dan heb je ze allemaal gezien'. Daarom kijken we met een zekere nervositeit uit naar zijn volgende film, weer in samenwerking met Clara Royer. De titel is nog niet bekend, maar het wordt een thriller, opnieuw gebaseerd op het onderdompelingssprincipe en ditmaal vertrekkend van een vrouw.

EEN ZOON VAN LANZMANN

Als het over een werkstuk aangaande de Holocaust gaat, ligt meteen de vergelijking met *Shoah* (1985) voor de hand, de meer dan tien uur durende docu-

mentaire die ter zake de standaard is geworden. En Claude Lanzmann, de regisseur, wordt geregeld om zijn mening gevraagd. Zonder ooit geringschattend te worden – zich met de Holocaust bezighouden dwingt sowieso respect af – was hij tot dusver van mening dat het Holocaustdrama voor veel regisseurs niet meer was dan een decor dat ze konden gebruiken om er hun eigen stempel op te drukken, en dit geldt ook voor Spielberg en diens *Schindler's List*. Je zag de kampen wel, maar je wás er niet. Tot Lanzmann op het voorlaatste festival van Cannes *Son of Saul* zag. Hij was gaan kijken op basis van de groeiende reputatie van de film, maar met een zekere terughoudendheid. Hij kwam helemaal overtuigd naar buiten en verklaarde: 'Alleen fictiefilm is even waarachtig als *Shoah*. Voor mij is *Son of Saul* van hetzelfde niveau.' En in één ruk door ridderde hij de regisseur door hem zijn artistieke zoon te noemen.

Dat iemand van het kaliber van Lanzmann de film hoog aanslaat, kan dus helpen om het grote publiek over de streep te trekken. Evenmin klinkt het goedkoop te stellen dat *Son of Saul*, net als *Shoah*, symbolische waarde heeft. De plicht om niet te vergeten blijft dezelfde, maar het register verschilt: van contemplatie – al kan die term onhandig lijken – zijn we overgegaan naar onderdompeling. En dat *Son of Saul* het geesteskind is van erfgenamen van de Holocaust, en niet van tijdgenoten, maakt een en ander nog betekenisvoller.

NIET TE MISSEN

Veel mensen hebben nog geen lessen getrokken uit de genocide, barbarij bestaat nog altijd. In dat opzicht is *Son of Saul* heilzaam, want hij vormt er een bolwerk tegen. Ga kijken, en bij voorkeur in een bioscoop met een degelijke geluidsinstallatie; de film in de huiskamer op dvd zien heeft geen enkele zin. ■

Erik Machielsen

Vertaling: Gorik de Henau

→ Meer weten

◆ *Saul fia/Son of Saul* van László Nemes (2015).

Met Géza Röhrig (Saul Ausländer), Levente Molnár (Abraham Warszawski), Urs Rechn (Oberkapo Biederman), e.a. – 107 minuten.

◆ Lees ook het interview met Gideon Greif, auteur van *We Wept without Tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*, verderop in dit nummer.